

Gostujo a razstava, Izrael

Umetnost hebrejske pisave

V okviru dogodkov Ljubljane - Svetovne prestolnice knjige 2010 in Festivala - Literature sveta - Fabula 2010

Hebrejska pisava izvira iz starodavne protokanaanske abecede, katere za etke zasledimo 1.500 let pr. n. št. Le-to zgodnjo abecedo so uporabljali Izraeliti in njihovi sosedje v poznem drugem in zgodnjem prvem tiso letju pr. n. št. V 8. stoletju pr. n. št. se je iz protokanaanske abecede izoblikovala aramejska pisava, ki je kmalu prešla v uporabo po celotnem Bližnjem vzhodu.

Judejci, ki so bili leta 586 pr. n. št. izgnani v Babilonijo, so tam sprejeli univerzalno bližnjevzhodno aramejsko pisavo. Ko so se vrnili v Judejo so jo obdržali, medtem ko so zgodnjo hebrejsko pisavo uporabljali le še Samaritanci (vendar pa se stara, »paleohebrejska« pisava še naprej pojavlja na starih Judejskih kovancih iz stoletij pred našim in našega štetja, kakor tudi v zapisih etvero rkja v nekaterih Mrtvomorskih rokopisih). Aramejska pisava, ki je v judovski tradiciji znana kot asirska pisava, je postala znana pod imenom »kvadratna hebrejska pisava«.

To je pisava znana iz Mrtvomorskih rokopisov, ki segajo v as od sredine 2. st. pr. n. št. do zgodnjega 1. st. našega štetja. Od tistega asa do 10. stoletja zasledimo hebrejsko pisavo le poredkoma. Hebrejska pisava ostaja konservativna in celo v moderni dobi se je osnovna oblika rk bore malo spremenila. Kljub temu, da je v srednjem veku in v moderni judovski zgodovini mo zaslediti nekaj razli ic zapisovanja v posameznih judovskih skupnostih, lahko hebrejsko pisavo, od Mrtvomorskih rokopisov naprej ter vse do danes, brez težav bere vsak dandanašnji bralec.

Po ponovni oživitvi hebrejš ine in razcvetu sionisti nega gibanja v 19. in zgodnjem 20. stoletju ter poznejši ustanovitvi države Izrael, se je pojavila potreba po novih hebrejskih rkah in tipografiji. Sodobna hebrejska kaligrafija se pri ne v zgodnjem 20. stoletju, nedolgo po pojavu moderne latini ne kaligrafije v Evropi.

Vsi razstavni eksponati vsebujejo hebrejske rke ali zapise, ki so namenjeni bodisi za verske bodisi za ceremonialne obrede doma ali v sinagogi. Zapisi niso le lepe dekoracije in umetnine, temve sluzijo tudi kot zgodovinske pri e. Na ogled so razli ni tipi pisave, ki so prišli izpod peres tako pisarjev kakor tudi obi ajnih ljudskih umetnikov. Vsak tip je karakteristi en za Jude v dolo enih delih sveta. Okrasje, ki ga opremljajo besedila, odraža, kakor vsa judovska obredna umetnost, vpliv umetnosti tiste države, v kateri je nastalo. rke so oblikovane in upodobljene z ozirom na podlago, na katero so bile zapisane. Le-to pojasni malenkostne razlike med njimi in rkami, ki so zapisane na papirju ali pergamentu.

Mrtvomorski rokopisi

Mrtvomorski rokopisi so eno najpomembnejših arheoloških odkritij iz Svete dežele. Obsegajo svetopisemske knjige in nekaj zapisov verskih lo in. Rokopise so zapisali pripadniki judovske sekte, najverjetneje Eseni, ki so prebivali v Kumranu, naselju na zahodnem bregu Mrtvega morja, v obdobju zadnjih dveh stoletij pred uni enjem drugega Templja leta 70 našega štetja. Zvitke so poskrili po votlinah, da ne bi padli v roke Rimljanom.

Rokopisi in tiskane knjige

Judovsko življenje se je vedno vrtelo okoli hebrejske rke in knjige. Hebrejski pisar je bil v zadnjih nekaj stoletjih znan pod imenom sofer stam. Stam je akronim sestavljen iz besed sefarim (zvitki Tore), tefilin (svetopisemski odlomki vloženi v filakterije – majhne usnjene škatlice, ki si jih nadenejo moški med jutranjimi molitvami) in mezuzot (podobni odlomki, ki se jih pritrdi v škatlico na podbojih vrat). Pisarji pa niso bili le dobro izu eni umetniki, temve tudi globoko verni posamezniki, ki so svoje opravilo dojemali kot sveto in ga zato morali izvajati skrajno natan no in z globoko duhovno predanostjo. Pisali so tudi druga besedila kot na primer Esterine zvitke, molitvenike, hagade (bere se jih za pesah/pasho) in okrasne napise.

Po iznajdbi tiska v 15. stoletju je rokopise pri ela izpodrivati tiskana knjiga. Hebrejski pisarji so kljub temu nadaljevali svoje tradicionalno delo, ki je bilo od takrat omejeno predvsem na pisanje zvitkov Tore, mezuz in filakterijev.

V 18. stoletju so ponovno postali priljubljeni ilustrirani rokopisi, predvsem hagade. Vendar je v delu pisarjev in umetnikov tega obdobja utiti mo an vpliv hebrejskega tiska.

Zvitek Tore

»Moški mora napisati brezhiben zvitek Zakona, z brezhibnim peresom in brezhibno pisavo ter na brezhiben pregament in srnje usnje, zaviti pa naj bo v brezhibno svilo, kajti re eno je bilo: 'To je moj Bog, povelj eval (dobesedno: krasil) ga bom'.«
(Babilonski Talmud)

Sefer tora (knjiga Zakona) ohranja starodavno knjižno obliko – zvitek, napisan na obredno istem pergamentu oz. vellumu, ovitem okoli dveh lesenih palic (hebr.: ace hajim, »drevesi življenja«). Svetost Tore izvira iz njene vsebine: Petih Mojzesovih knjig (Pentatevh oz. Peteroknjižje).

Celo po uni enju drugega Jeruzalemskega templja leta 70 n. št. in posledičnem izgonu in razselitvi Judov, je Tora še naprej krojila njihovo duhovno življenje. V vsaki sinagogi je prisoten najmanj en zvitek Tore, in sicer v aron kodešu ali hejhalu (skrinja Zaveze/Zakona), ki ga prekriva parohet (zavesa za skrinjo Zaveze).

Zvitek nikoli ne vsebuje ilustracij, vendar so določene rke v besedilu okrašene s t.i. tagimi oz. majhnimi kronicami.

Prepisovanje zvitka Tore je sveto opravilo, ki ga sme opravljati le pobožen sofer stam - izšolan pisar z dobrim poznavanjem halahe (verskega predpisa), ki natančno določa postopek prepisovanja. Aškenaški pisarji (Aškenazi so potomci evropskih Judov) v ta namen uporabljajo pero obredno iste perjadi; sefardski pisarji (Sefardi so potomci severnoafriških in azijskih Judov) pa trsje. Različna materiala pojasnjujeta majhno razliko med stiloma rke: Pri sefardskih hebrejskih rkah ponavadi ne naletimo na variacije v vertikalnih in horizontalnih potezah, ki so tako značilne za aškenaško pisavo.

Odlomke iz Tore se javno bere v sinagogah na šabate in praznike ter v ponedeljek in sredo med jutranjimi obredi.

Celoletni cikel branja se zaključuje za simhat tora, praznik veselja v Tori. Še na isti dan se cikel prične znova.

Vsaka skupnost se trudi, da bi svoj zvitek Tore lepše okrasila. Stil in dekoracija okraskov se razlikujeta glede na deželo izvora skupnosti in na umetniško srenjo, v krogu katere so bili okraski izdelani. Večina azijskih in severnoafriških skupnosti zvitek Tore hrani v lesenem ali kovinskem zaboju, ki se ga med javnim branjem postavi navpično na tevo oz. obratno stojalo. Okrašenemu zaboju se včasih doda rimonim (ročajno okrasje) in ataro (krono).

Judje iz zahodnega sveta – pa tudi nekatere skupnosti iz severne Afrike in Turčije – zavijejo zvitek v me'il (plašč) iz dragocenega blaga (ponavadi vezen žamet), kateremu dodajo posebne okraske za Toro. Le-ti so lahko rimonim (ročajno okrasje), tas (ščit), jad (kazalec) in keter (krona).

Okraševanje zvitka Tore

Ročajni obeski Tore

»zlat zvonček in granatno jabolko ... okrog in okrog po robu vrhnjega oblačila,« (2 Mz 28, 34)

Rimonim (Torini ročajni obeski) na lesenih palicah izvirajo iz običajnega okraševanja njunih zgornjih ročajev. Ponavadi so bili okrašeni z zvončki in posvetilnimi zapisi. Ročajni obeski so samostojni okraski, ki se jih lahko prestavi z enega zvitka na drugega.

Kazalec za Toro

Iz spoštovanja do Tore se bralec nikoli neposredno ne dotika pergamenta. Med javnim branjem Tore sledi vrsticam v besedilu s pomočjo jada (kazalec, dob.: »roka«). Kazalec ima ponavadi obliko roke z iztegnjenim kazalcem.

Ščit Tore

Tas (ščit Tore) se s pomočjo verigice obesi okoli lesenih palic na sprednji del plašča. Na njem, bodisi na samem ščitu bodisi na izmenljivi ploščici, je napis, ki poimenuje priložnost (šabat ali praznik) za katero je namenjen posamezni zvitek.

Šabat

Šabat (sedmi dan v tednu) je posvečen dan počitka za vse rane gospodinjstva, kakor je zapovedano v Drugi Mojzesovi knjigi (Eksodusu). Prične se v petek ob sončnem zahodu. Obhaja se ga s prižiganjem sveč na domu in posebnim bogoslužjem v sinagogi. Svečnika se pogosto postavi na šabatno mizo, ki je okrašena s svečanim prtom in se jo mora pogniti še pred pričetkom šabata. Ko se vodja gospodinjstva vrne z večernih molitev v sinagogi, nad kozarcem vina izreče kiduš (blagoslov, ki posveti šabat). Gostje in preostali družinski člani popijejo požirek vina in zaužijejo obilno večerjo.

Purim

Praznik purim je bil uveden (kot je razloženo v Esterini knjigi 9, 20-28) kot spomin na rešitev Judov pred zlimi namerti Hamana, da bi pomoril vso judovsko skupnost v Perziji. Za purim se zjutraj in zvečer v sinagogi glasno prebere Esterino knjigo. Besedilo je napisano na pergamentu in je vedno v rokopisni obliki. Zvitek je pogosto navit okoli lesenega držala ter bogato okrašen in ilustriran.

Pesah ali pasha

Vrhunec praznika je t.i. seder – praznična večerja, ki se jo pripravi za domačo mizo na prvi (v diaspori tudi na drugi) večer pesaha. Večerja združuje branje pripovedi (Hagada – pripoved o odhodu iz Egipta) in simbolične običaje. Vodja gospodinjstva prebere večino Hagade in vodi seder.

Na krožniku pred vodjo sedra je razvrščena obredna, simbolična hrana. Seder se zaključuje z željo, da bi bili »naslednje leto v Jeruzalemu«, nato pa sledi prepevanje tradicionalnih ljudskih pesmi. Domači pashalni obred je navdihnil nastanek sorazmerno velikega števila posebnih predmetov. Družine za pesah uporabljajo poseben komplet jedilnega pribora in posod. Pogosto so pribor in posode ozaljšani z napisi in podobami, ki se vsebinsko navezujejo na praznik.

Hagada je bila v srednjem veku preučevana bolj podrobno od kateregakoli drugega hebrejskega manuskripta; pozneje je postala ena najpogostejše tiskanih judovskih knjig (leta 2002 je izšla tudi v slovenskem prevodu). Kljub iznajdbi

Ketuba

Poro na pogodba

» ... glas vriskanja in glas veselja, glas ženina in glas neveste ... « (Jeremija 33, 11)

Poročne obrede spremlja cela množica tradicij in običajev, ki se razlikujejo glede na čas in kraj v katerem prebivajo različne judovske skupnosti. Vsem pa je skupna ketuba - poročna pogodba med judovskima možem in ženo. Čeprav je ketuba v prvi vrsti osebne narave, je, predvsem, je ilustrirana, prava zakladnica zgodovinskih, družbenih in gospodarskih podatkov. Osnovna vsebina ketube je bila določena že v talmudskih časih. Njen glavni namen je zaščita ženske v primeru ločitve ali smrti njenega soproga.

Najstarejše ilustrirane ketube, ki segajo od 10. do 13. stoletja, so znane iz genize v Kairu.

Mezuza

Mezuza je majhen listič pergamenta, ki se ga pritrdi na podboje vrat judovskih domov. Vir za ta običaj najdemo v svetopisemski zapovedi v 5 Mz. 6, 9 in 11, 20. Zvitke se zviže in položi v posebni tulec.

Amuleti

Namen amuletov je, da ščitijo loveka, njegove bližnje in njegovo lastnino ščitijo pred srditostjo narave, čarovnijo ali demoni. Amuleti v hebrejščini – ki vsebujejo uroke zapisane v celoti ali v skrajšani obliki – so v časih narejeni za prav posebne namene. Na primer za ozdravljanje bolnih, varovanje potnikov na dolgih potovanjih ali preprosto za srečo in uspeh.

Magično moč naj bi amuleti imeli predvsem zato, ker vsebujejo mistična Božja imena. Na kovinskih amuleti, ki imajo ponavadi manjše površine, se le ta imena pojavljajo samostojno brez dodatnih urokov. Simboli in podobe, ki so uprizorjeni na amuleti izvirajo iz antičnih in poznih tradicij. Med simboli, ki naj bi imeli magične attribute sta recimo Davidova zvezda (magen david, šesterokraka zvezda) in sedmerorama menora (svetilnik), ki ji obliko podeljujejo besede iz Psalma 67. Amuleti, ki so osnovani na slednjem simbolu so poznani pod imenom menora amuleti.

